

3. Opis posuđenica nastalih preuzimanjem i djelomičnom zamjenom

3.1. Morfosintaktička adaptacija

Preuzimanje i djelomična zamjena one su strategije jezičnoga posuđivanja kod kojih se barem jedan odsječak plana izraza modela realizira u replici. Odsječak plana izraza modela koji se preuzima u jezik primalac zvat ćemo morfom modela, a odsječak plana izraza replike koji je nastao po uzoru na morf modela nazivat ćemo morfom replike. Termin *morf* u sintagmama *morf modela* i *morf replike* ovdje se rabi kvantitativno označujući one dijelove modela i replike koji sudjeluju u procesu leksičke importacije. Uporabu termina *morf* ne treba brkati s uobičajenom primjenom tog termina u smislu realizacije kojega morfema u okviru jednoga jezičnoga sustava (usp. Barić i dr. 1990: 48-49). Tako se primjerice njemačka riječ *Anweisung* tradicionalno može analizirati u tri morfema: “an”, “weis” i “ung”. No, kada se taj leksem identificira kao model hrvatske replike *avajzung*, čitav se njemački niz glasova [anvaizunʝ], koji čini ishodišni oblik plana izraza, smatra *morfom modela*.

Uređeni par koji čine morf modela i morf replike zvat ćemo dijamorfnim³ parom. U skladu s tom terminologijom morf modela je dijamorfni parnjak morfa replike, a morf replike dijamorfni parnjak morfa modela.⁴ U slučaju, primjerice, modela *spazieren* i replike *špancerati se* dijamorfni par čine morf modela *spazier* i morf replike *špancer*.

Što se tiče morfološke analize na razini pojedinoga jezika, morf replike predstavlja realizaciju leksičkoga ili korijenskoga morfema, što bi u tradicionalnoj morfologiji odgovaralo tvorbenoj osnovi ili korijenu riječi (Barić i dr. 1990: 50, 194). I u jeziku davaocu morf modela uglavnom je ostvaraj leksičkoga morfema, no tome nije tako ako je model izvedenica, složenica ili pak sintagma.

Činjenica da hrvatske replike pripadaju istoj vrsti riječi kao i odgovarajući inojezični modeli (njemački, engleski...) može se objasniti sličnom kategorizacijom znanja o svijetu unutar zemljopisno ili genetski bliskih jezika. Da se, primjerice, pri procesu adaptacije ne percipira čak ni kategorija broja, pokazuju replike kojih su morfovi modela množinski oblici, npr. eng. *cakes* > njem. *Kekse* > hrv. *keksi* ili u zagrebačkom slengu *bojsi* (< eng. *boys*).

³ Aspekte modela i replike koji se odnose na morfeme Filipović (1986: 41) naziva dijamorfčkima, engl. *diamorphic*. Konzultiravši se s prof. dr. S. Žepićem, odlučili smo se za termin *dijamorfni*.

⁴ Ovom terminološkom inovacijom revidiramo diskusiju o dijamorfu iznesenu u Piškorec (1997: 31).

3.1.1. Ekskurs u jedan model morfosintaktičke adaptacije:

Filipovićev model transmorfemizacije

Za analizu posuđenica na morfološkoj razini Filipović (1986: 119-126) uvodi termin transmorfemizacija s podjelom na primarnu i sekundarnu. Kao načelo adaptacije transmorfemizacija se temelji na pretpostavci da riječ može biti sastavljena od slobodnog morfema i vezanog morfema, da vezani morfem može biti nulti, tj. da sam slobodni morfem čini riječ i da kompleksni morfem, slobodni morfem + sufiks, može činiti riječ. Ovisno o sastavu posuđenice i adaptaciji slobodnoga morfema Filipović razlikuje tri stupnja transmorfemizacije: nultu, kompromisnu i potpunu.

Pri nultoj transmorfemizaciji, odnosno prvom stupnju supstitucije model je “preuzet u jezik primalac kao slobodni morfem bez vezanog morfema, pa nema potrebe za morfološkom adaptacijom osnovnog oblika. Morfološki sustav uzima takve posuđenice bez promjena.” (isto: 119). Ovaj stupanj transmorfemizacije nazvan je prema nultom vezanom morfemu, a svrstan je u primarne promjene. Kao primjeri nulte transmorfemizacije navode se sljedeći parovi modela i replika: a) imenice: *bridge* > *bridž*, *cup* > *kap*, *rugby* > *ragbi*, *lift* > *lift*; b) pridjevi i prilozi: *fair* > *fer*, *fit* > *fit*, *groggy* > *groggi*. Adaptacija engleskih glagola ne prolazi kroz ovaj tip transmorfemizacije.

Kompromisna transmorfemizacija, odnosno drugi stupanj transmorfemizacije “javlja se onda kad posuđenica zadržava sufiks – vezani morfem iz jezika davaoca koji je doduše fonološki adaptiran – transfonemiziran, ali nije u skladu s morfološkim sustavom jezika primaoca” (isto: 121-122). Prema Filipoviću, kompromisna je replika “nestalan i nedovršen oblik koji nije završio svoju adaptaciju i teži da je dovrši, on može (i u većini se slučajeva to i događa) u daljnjem procesu adaptacije prijeći u repliku, tj. potpuno se integrirati u sustav jezika primaoca” (isto: 122). Replika se naziva kompromisnom zbog toga što je navodno jedan element ostao morfološki neintegriran. U istom se poglavlju navodi kako usprkos težnji prema potpunoj adaptaciji u repliku i integraciji u sustav jezika primaoca među posuđenim materijalom ima “dosta primjera kompromisne replike koji se upotrebljavaju kao kompromisne replike bez izgleda da se dalje transmorfemizaciju” (isto). Kao primjeri ove transmorfemizacije navode se posuđenice iz engleskoga s nastavcima *-er* i *-ing*, npr. *boks-er*, *dribl-er*, *farm-er*, *sprint-er*, *dop-ing*, *park-ing*, *tren-ing*. Ne navode se nikakvi pridjevi, niti glagoli.

Pri potpunoj transmorfemizaciji, trećem stupnju supstitucije na morfološkoj razini, riječ je o adaptaciji “vezanoga morfema jezika davaoca koji ne odgovara morfološkom sustavu jezika primaoca, i to tako da se zamijeni vezanim morfemom (sufiksom) iste funkcije i značenja iz inventara jezika primaoca” (isto: 123). Da bi model postao replikom, treba najprije prijeći u kompromisnu repliku, a zatim se zamjenom vezanog morfema jezika davaoca vezanim morfemom jezika primaoca premeće u repliku. Kao omiljeni primjer navodi se niz *box-er* > *boks-er* > *boks-ač*. Već u idućem odlomku ovo se pravilo relativira tvrdnjom da ponekad “model jezika davaoca preskače drugi stupanj supstitucije” i “prelazi direktno u repliku po principu potpune transmorfemizacije” (isto).

U završnim odlomcima poglavlja o transmorfemizaciji Filipović (isto: 125) ustvrđuje sljedeće: “Primjeri transmorfemizacije imenice pokazuju da se taj proces ne odvija uvijek po istim stupnjevima i tipovima koje smo opisali, tj. po redosljedu koji bismo očekivali, niti svi modeli prolaze kroz sva tri stupnja supstitucije koji odgovaraju svim trima tipovima transmorfemizacije. Imamo dakle: a) primjere koji prolaze kroz kompromisnu i potpunu transmorfemizaciju; b) primjere koji se zadržavaju na kompromisnom tipu i nema uvjeta za njihov daljnji razvoj u završni tip; c) primjere koji preskaču kompromisni tip i odmah ulaze u završni tip potpune transmorfemizacije”. Konstatiravši tako brojna odstupanja od prvoavedenoga, prototipnoga pravila, bez daljnjega tematiziranja nulte transmorfemizacije, autor navodi kako je “teško objasniti tu pojavu i dati određen i konačan odgovor na pitanje zašto se javljaju te tri mogućnosti” te da će pokušati na osnovu nekih primjera upozoriti na “faktore koji bi mogli odlučivati u toj nejednakoj primjeni transmorfemizacije” (isto).

Činjenica što se “kompromisna replika” *sprinter* nije odmakla dalje od drugoga stupnja supstitucije mogla bi se, prema autoru, protumačiti time što “u jeziku primaocu postoji čest semantički ekvivalent *trkač*.”

Engleski model *striker* nikada nije bio **strajker* niti **štrajker*, nego se odmah potpuno transmorfemizirao.

Na primjerima pseudoanglicizama *teniser* i *tenisač* također se navodi da je prva posuđenica kompromisna replika “u jednoj sredini”, a potonja riječ replika u potpunom tipu “u drugoj sredini”.

3.1.2. Kritika Filipovićeve modela transmorfemizacije

Iz prethodnoga prikaza modela transmorfemizacije razvidno je da je i njegov sastavljač svjestan brojnih odstupanja od “sistema supstitucije na morfološkoj razini”, po kojem se “mogu analizirati razni oblici supstitucije vezanih morfema jezika davaoca s vezanim morfemima jezika primaoca” (isto: 123). Otvorenima su ostala pitanja o tim odstupanjima, a navedeni primjeri izmiču jednoznačnom opisu u sklopu opisanoga teorijsko-terminološkoga modela klasifikacije morfološke adaptacije posuđenica. Razvidan je, dakle, nesklad između empirijskih podataka i teorijskoga modela.

Prema Hjelmslevu (1980: 20) teorija će svoj najjednostavniji oblik poprimiti, “ako se ne gradi ni na kojim pretpostavkama do li na onima što ih nužno zahtijeva njen predmet.” Ona ujedno mora “dovoditi do onih rezultata koji su u skladu s takozvanim (stvarnim ili pretpostavljenim) iskustvenim činjenicama.” Teorija jezika mora se u prvome redu voditi načelom empirizma, što ga Hjelmslev formulira ovako:

Opis ima biti neprotuslovan, iscrpan i što jednostavniji. Zahtjev za neprotuslovnošću nadređen je zahtjevu za iscrpnim opisom. Zahtjev za iscrpnim opisom nadređen je zahtjevu za jednostavnošću.

Pokušajmo razmotriti u kojoj mjeri Filipovićev model odgovara Hjelmslevljevim zahtjevima za jednostavnošću, iscrpnošću i neprotuslovnošću. Isto tako ispitat ćemo gradi li ova teorija uistinu na pretpostavkama “što ih nužno zahtijeva njen predmet” i dovodi li do rezultata koji su u skladu sa stvarnim ili pretpostavljenim iskustvenim činjenicama.

a) Jednostavnost

Predloženi model polazi od pretpostavke da se svaka riječ sastoji od slobodnoga i vezanoga morfema te da se vezani morfem modela nužno zamijenjuje vezanim morfemom replike. Vezani morfem modela može biti i nulti. Moguća su tri tipa transmorfemizacije – nulta, kompromisna i potpuna, a oni korespondiraju s tri stupnja supstitucije na morfološkoj razini. Neke posuđenice pripadaju prvomu tipu, neke drugomu, a neke pak trećemu tipu. Put od modela do replike obuhvaća tri faze: model, kompromisnu repliku i repliku. Pri nultoj transmorfemizaciji “osnovni se oblik modela, prelazeći u osnovni oblik replike bez morfološke adaptacije, integrira u hrvatski morfološki sustav bez ikakve promjene” (Filipović 1986: 120). Neki modeli adaptiraju se kao kompromisne replike na putu prema potpunoj transmorfemizaciji, ali ostanu u tom tipu usprkos težnji k potpunoj adaptaciji u repliku, a neki pak modeli preskoče fazu kompromisne replike.

Kao što je razvidno, ova je tročlana podjela tipova transmorfemizacije prilično složena, ne razlikuje dovoljno jasno između procesualne i rezultativne perspektive te postulira prijelazne oblike od kojih će neki ostati do daljnjega (ili zauvijek) prijelazni, a neki prijeći na viši stupanj. Stoga smijemo zaključiti da ovaj model morfološke adaptacije nije optimalan s obzirom na kriterij jednostavnosti.

b) Iscrpnost

Da bi teorija bila iscrpna, ona mora obuhvatiti što je moguće više empirijskih podataka. Filipovićev model primjenjiv je na čitav korpus posuđenica iz engleskoga u hrvatskome, pa se može reći da je iscrpan.

c) Neproturječnost

U nekim svojim elementima ovaj je model proturječan. Kada je primjerice riječ o nultoj transmorfemizaciji pridjeva i imenica, za pridjeve će se ustvrditi da su kompromisne replike, a za imenice potpune replike. Kombiniranje kriterija primarne i sekundarne adaptacije i trojake transmorfemizacije dovodi do interpretacijskih poteškoća: kako to da je imenica *bridž* adaptirana primarno nultom transmorfemizacijom u potpunu repliku, imenica *sprinter* kompromisnom transmorfemizacijom u kompromisnu repliku, a imenica *štrajkaš* potpunom transmorfemizacijom u pravu repliku, kao i *bridž*? Prema načelu nulte i potpune transformemizacije potpuno su transmorfemizirane dakle riječi *bridž* i *štrajkaš*, a *sprinter*

je nepotpuno transmorfemiziran i ostaje kompromisnom replikom? Nisu li *bridž* i *sprinter* međusobno srodnije nego bilo koja od njih s imenicom *štrajkaš*, uzme li se u obzir činjenica da su tvorene prema izvornim modelima (*bridge*, *sprinter*), a *štrajk-aš* tek izveden od posuđenice *štrajk*, koja je stigla u hrvatski njemačkim posredništvom? Kako to da se govori o sustavu adaptacije s tri stupnja supstitucije, u kojemu neki modeli imenice već na prvom stupnju postanu potpune replike, neki na drugom stupnju tek kompromisne replike, a neki tek na trećem stupnju stječu status potpune replike? Kako to da pridjevi adaptirani na prvom stupnju rezultiraju kompromisnom replikom, a oni na trećem stupnju potpuno transmorfemiziranom replikom? Zar nije drugi stupanj adaptacije podudaran s kategorijom kompromisne replike?

d) Uskladenost teorije s iskustvenim činjenicama

Iskustvo učenja stranoga jezika govori u prilog činjenici da prosječan govornik načelno nije u stanju provesti morfološku analizu riječi ili iskaza na stranome jeziku. Moguće je i da se više riječi jezika davaoca preuzme u jezik primalac kao jedna riječ (npr. njem. *Habt acht!* > hrv. *aptak*, njem. *Küss die Hand!* > hrv. *kistihant*, *kistijant*), a kada kao model za tvorbu replike služi izvedenica ili složenica iz jezika davaoca, govornik nije svjestan tih rječotvorbenih činjenica.

Riječi navedene u Filipovićevom modelu kao kompromisne replike petnaestak godina kasnije zabilježene su kao riječi hrvatskoga jezika (*dribler*, *farmer*, *sprinter*, *doping*, *parking*, *trening*)⁵, a riječ *bokser* jest leksem srpskoga jezika u značenju 'boksac'. Jedino riječ *parking* ima istoznačnicu *parkiralište*, tvorenu prema glagolu *parkirati*, što se nikako ne može smatrati potpuno transfonemiziranim replikom kompromisne replike *parking*. Jezična stvarnost hrvatskoga jezika potvrđuje konstataciju da za neke kompromisne replike uistinu nema izgleda da se dalje transmorfemiziraju i opovrgava unutar istoga modela dijagnostičiranu težnju "k potpunoj adaptaciji".

e) Zaključna napomena

Analizom Filipovićeva modela transmorfemizacije s obzirom na načelo empirizma što ga je postulirao Hjelmslev došli smo do sljedećih zaključaka:

i) Pri opisu modela i replike u načelu je irelevantno kojom je rječotvorbenom strategijom model nastao. Naime, kada govornici jezika primaoca prema nekom modelu koji sadrži derivacijski morfem tvore odgovarajuću repliku, oni – za razliku od jezikoslovaca – nisu svjesni činjenice da je model kao takav zapravo derivacijska tvorba. Pri leksičkome posuđivanju u prvome je planu naprosto glasovna slika modela koja služi kao osnova replike na koju se mogu ali ne moraju dodavati gramatički morfemi jezika primaoca. Drugim riječima, govornik jezika primaoca u principu ne zna o modelu ono što je za jezikoslovca samorazumljiva činjenica.

⁵ Bujas (1999) bilježi sve ove riječi, a Anić (1993) ne registrira jedino *parking*.

Tako npr. činjenica što je leksem srpskoga jezika *bokser* označen kao kompromisna replika, a hrvatski *boksač* kao potpuna replika, može navesti na pomisao da je riječ o procesualno uvjetovanim oblicima (*bokser* kao vjerniji odraz modela *boxer*, a *boksač* kao oblik sa supstituiranim derivacijskim morfemom). Mi smo pak skloni ove riječi tumačiti kao replike tvorene prema različitim modelima – u slučaju replike *bokser* kao model je poslužio eng. *boxer*, dok je hrvatska replika *boksač* najvjerojatnije izvedena iz glagola *boksati* i hrvatskoga dometka *-ač* (kao npr. *pjevati – pjevač, skakati – skakač*).

ii) Pri opisima na razini leksičkoga posuđivanja iz jednoga jezika davaoca trebalo bi uzeti u obzir i svojstva posuđenica iz drugih jezika u jeziku primaocu kako bi se izbjegli paušalni zaključci o utjecaju isključivo jednoga jezika davaoca. Takav je slučaj, primjerice, s tumačenjem da se pridjevi poput *fer, fit, seksi* u hrvatskom smatraju kompromisnim replikama “jer su zadržali osobinu engleskih pridjeva (nepromjenjivost), a nisu preuzeli karakteristike pridjeva u hrvatskom (označivanje roda, broja i padeža)” (Filipović 1986: 145). Ako se ovi pridjevi u sklopu tematiziranoga modela mogu smatrati kompromisnim replikama, onda je to zato što nisu sklonjivi, a nikako zato što su “zadržali osobinu engleskih pridjeva (nepromjenjivost)”. Naime, ni pridjevski germanizmi poput *feš, braon, šik* nisu sklonjivi u hrvatskome, ali jesu u njemačkome.

3.2. Fonološka adaptacija

3.2.1. Fonovi modela i replike

Morfovi se sastoje od glasovnih jedinica, fonova. Odnosi između fonova koji tvore morfove modela i replike odgovaraju dijafonskom aspektu proučavanja posuđenica nastalih preuzimanjem ili djelomičnom zamjenom. Morfovi modela sastoje se od fonova modela, a morfovi replika od fonova replike. Pojedinom fonu replike odgovara uvijek jedan fon modela, a fonu modela jedan fon replike. Uređeni par što ga čine fon modela i odgovarajući par replike nazivat ćemo *dijafonskim parom*. Pritom će fon replike biti dijafonskim parnjakom odgovarajućega fona modela, a fon modela nazivat ćemo dijafonijskim parnjakom odgovarajućega fona replike.

U našoj terminologiji pojam fona širi je od onoga u tradicionalnoj fonetici – u glasovnom smislu on može odgovarati jednome glasu, realizaciji jednoga fonema, ili pak nizu glasova, realizaciji više fonema. Takav je, primjerice, dijafonski par njem. *l̥* > hrv. *lin* u paru modela i replike njem. *Nudel* > hrv. *mudlin* ‘okruglica’.

U nekim slučajevima dijafonski par može sadržavati jedan i samo jedan fon s nultom vrijednošću, tj. fon bez glasovnoga korelata na razini supstancije izraza.⁶ Nulti fon replike

⁶ Usp. diskusiju o znakovnoj funkciji koja ima funktive izraz i sadržaj, u sklopu koje se na obje razine postulira i razdjelba na oblik i supstanciju (Hjelmslev 1980: 51-60).

upućuje na činjenicu da odgovarajući fon modela nije realiziran na razini morfa. Tako je tome s dijafonskim parom iz našega korpusa njem. *n* > hrv. *Ø* u paru *Anweisung* > *avajzung*. U tradicionalnom jezikoslovlju bila bi riječ o “ispadanju” glasa, odnosno o sinkopi. U slučaju nultoga fona modela riječ je o umetanju ili interpolaciji fona na razini replike, kao što je tome tako kod dijafonskoga para njem. *Ø* > hrv. *a* u paru *Keil* > *kajla*.

3.2.2. Međujezična identifikacija

Analiza fonološke adaptacije posuđenica obavlja se tek nakon što se provede temeljita kontrastivna analiza jezika u dodiru i utvrde moguće interferencije na fonološkoj razini. Fonološke interferencije posljedica su pojave koja se naziva *međujezičnom identifikacijom* na fonološkoj razini. Inače, međujezična identifikacija može se odnositi i na druge razine jezičnoga sustava. Semantičke posuđenice primjer su međujezične identifikacije na semantičkoj razini. Riječ je o pojavi preuzimanja značenja analogne riječi iz jezika primaoca. Jezikoslovno zanimljivi slučajevi neželjene jezične identifikacije na leksičkoj su razini takozvani “lažni prijatelji” – riječi koje u dvama jezicima (ili kojim drugim lektovima) imaju sličan plan izraza, a različit plan sadržaja.

Pri međujezičnoj identifikaciji na fonološkoj razini dvojezični govornici identificiraju “foneme dvaju jezika po njihovim fonetskim sličnostima, ali nije uvijek lako utvrditi kada su slični” (Filipović 1986: 40). Sličnost fonema jest relativna kategorija, koja se objašava intrafonemskim hijerarhijama razlikovnih obilježja. Kao primjer navedimo identifikaciju engleskih fonema /θ/ i /ð/ od strane izvornih govornika njemačkoga i hrvatskoga. Ove interdentalne spirante izvorni govornici njemačkoga poistovjećuju s dentalnim spirantima /s/ i /z/, a izvorni govornici hrvatskoga s dentalnim okluzivima /t/ i /d/.

Drugim riječima, pojava koju nazivamo stranim naglaskom posljedica je poistovjećivanja fonema drugoga jezika s fonemima prvoga jezika. Prema glosematičkoj terminologiji ta se pojava “sastoji u oblikovanju shvaćena smisla izraza prema funkcijskim pretpostavkama što su u materinskom jeziku dane dotičnoj osobi” (Hjelmslev 1980: 54). Pojam *smisla* (dan. *mening*) Hjelmslev postulira i za razinu sadržaja i za razinu izraza. Na razini sadržaja smisao je “svaki put supstancija za kakav novi oblik te nema moguće egzistencije osim te da bude supstancija za ovaj ili onaj oblik” (isto). Kao primjeri za činjenicu da svaki jezik na svoj način kategorizira izvanjezičnu stvarnost navode se sustavi oblikovanja oznaka za boje, kategorije brojeva i glagolskih vremena. Pojam *smisla* na razini izraza Hjelmslev (1954: 56) objašnjava ovako: “Pa kao što se u različitim jezicima različito raspodjeljuju npr. zone boja ili morfemske zone, pa svaki jezik posjeduje vlastiti broj riječi za boje, vlastit broj kategorija broja, vlastit broj vremena, itd. tako uspoređivanjem jezika možemo putem suptrakcije ustanoviti zajedničke zone na fonetskom području, a one se u različitim jezicima raspodjeljuju različito.”

Fonološke interferencije kao rezultat međujezične identifikacije uvjetovane su fonološkim sustavom prvoga jezika, a njihova je vrijednost konstanta. Kao što smo istaknuli,

one se mogu dijagnosticirati kontrastivnom analizom fonoloških sustava jezika u dodiru. Pri tome ne smijemo izgubiti iz vida činjenicu da dijagnoza fonoloških interferencija dobivena kontrastivnom analizom podrazumijeva visok stupanj apstrakcije. Naime, kontrastivna analiza fonoloških sustava jezika u dodiru pokriva samo sinkronijski i sistemskolingvistički aspekt jezičnoga opisa ne uzimajući u obzir složenu procesualnost jezične zbilje koja se odražava u dijakronijskoj, idiolektalnoj, dijalektalnoj i sociolektalnoj varijabilnosti.

3.2.3. Fonološka sastavnica jezičnoga dodira

Fonološka sastavnica jezičnoga dodira između jezika L1 i L2 zastupljena je u dvjema pojavama: a) fonološkim interferencijama na sinkronijskoj razini jezične porabe pridružene jezičnome sustavu L2 i b) fonološkom obliku morfa replike u jezičnom sustavu L1 tvorenim prema morfu modela iz jezičnoga sustava L2. Ono što je pri ovom procesu zanimljivo jest činjenica da je u prvom slučaju L1 zapravo jezik davalac, a L2 jezik primalac – na fonološkoj razini. U drugom je slučaju L1 jezik primalac, a L2 jezik davalac – na leksičkoj razini.

3.2.3.1. Fonološka interferencija

Pri ovoj pojavi težište je proučavanja na iskazima pridruženima jeziku L2 u kojima dolazi do međujezične identifikacije na razini izraza pod utjecajem fonološkoga sustava jezika L1. Kodno preključivanje u ovom slučaju može obuhvatiti iskaze različite duljine – od jednoga leksema pa do čitavih tekstova. Pri ovoj pojavi uvijek je riječ o konkretnim iskazima dvojezičnih govornika koji traju u određenom vremenu. Kada se u nekom trenutku A određeni dvojezični govornik prebaci s jezika L1 na L2, a segment pridruživ jeziku L2 bude istovjetan s leksičkim morfemom iz L1 (u našoj terminologiji: morfom replike), riječ je o protoreplici kao posljedici interferencije na leksičkoj razini. Kodno preključivanje na segmentu iskaza podudarnom s leksemom iz L2 obuhvaća dvije pojave: percepciju akustičke (ili grafičke) supstance izraza modela i reprodukciju te supstance artikulacijskim oblikom izraza replike.

Potencijalno svaki leksem jezika L2 može poslužiti za tvorbu protoreplike. Protoreplika (njem. *Augenblicksentlehnung*) locirana je tako na rubu sustava konkretnoga idiolekta. Svako daljnje pojavljivanje protoreplike u iskazima pridruženima idiolektu doprinosi njezinu približavanju središtu sustava, a s obzirom na činjenicu da je jezična poraba zapravo agregat idiolektalnih poraba, replika se udaljava i od ruba sustava jezika L1 te približava njegovom središtu.

3.2.3.2. Fonološki oblik replike

U nekome trenutku A kodno preključivanje s L1 na L2 obuhvatilo je samo određenu leksičku jedinicu, odnosno budući morf modela, da bi se u trenutku B socijalno sankcioniralo i integriralo u sustav jezika (*langue*) L1. Socijalnim sankcioniranjem *hic et nunc* artikulirani oblik postao je u trenutku B samostanim leksemom jezika L1. Ovdje je razvidno da je oblik supstance modela kao leksema jezika L2 zapravo manje relevantna kategorija pri jezičnome posuđivanju, a svako govorenje o adaptaciji modela nije logično jer model i nakon trenutka A funkcionira u jeziku L2, bez obzira na svoju ulogu pri posuđivanju.

Kada bi se proces jezičnoga posuđivanja uistinu zbivao isključivo u sinkronijskome i sistemskolingvističkome području, analiza fonološke razine izraza posuđenice bila bi predvidiva i opisiva rezultatima kontrastivne analize fonoloških sustava jezika u dodiru. Skup dijafonskih parova bio bi istovjetan skupu uređenih parova koji čine svaki fonem sustava X i njegov identifikacijski ekvivalent, fonem sustava Y.

No, već i površan pogled na raznolikost dijafonskih parova pokazuje da će se pri njihovu opisu morati uzeti u obzir i komponenta jezične varijabilnosti. Dakako, ta komponentna nipošto ne isključuje načelo međujezične identifikacije, nego samo upućuje na činjenicu da je supostava fonova modela i replike na sinkronijskoj razini tek prvi korak na putu prema iscrpnom opisu glasovne razine leksičkih posuđenica.

Kako smo već istaknuli, pretpostavka za tu proceduru jest kontrastivna analiza jezika u dodiru. Međutim, za razliku od konvergirajućih rezultata kontrastivne analize na sistemskolingvističkoj razini, pri dijafonskoj se analizi uz konvergirajuće veličine pojavljuju i divergirajuće, varijabilne, koje su također rezultat određenih međujezičnih identifikacija. Budući da se sinkronijska divergencija dijafonskih odnosa ne može interpretirati pukom kontrastivnom analizom fonoloških sustava jezika u dodiru, pri njezinu je opisu potrebno uzeti u obzir i dijakronijski, dijatopski i dijastratski okvir određenoga jezičnoga dodira.

3.2.4. Vrste fonološke interferencije prema Weinreichu

Opisujući fonološke interferencije između sustava retoromanskoga govora sela Feldis i švicarskonjemačkoga govora sela Thusis u dolini Domleschg, Weinreich (1953: 14-28) je utvrdio sljedeće vrste fonoloških interferencija:

1) Hipodiferencijacija (engl. *under-differentiation*) ili nedovoljno razlikovanje fonema. Riječ je o pojavi da se međusobno brkaju dva fonema sekundarnoga jezika L2 koji nemaju svojih ekvivalenata u sustavu fonema primarnoga jezika L1. Takva je pojava primjerice brkanje palatala /č/ i /ć/ hrvatskoga standardnoga jezika kod govornika dijalekata koji nemaju u svom inventaru ova dva glasa.

2) Hiperdiferencijacija (engl. *over-differentiation*) ili pretjerano razlikovanje fonema. Pri ovoj pojavi fonološke opreke iz primarnoga jezika L1 prenose se na sustav fonema

sekundarnoga jezika L2 gdje za to nema potrebe. Takva je pojava s kajkavskim palatalom, srednjim /č/, kada ga neizvorni govornici koji u svojem dijalektu razlikuju /č/ i /ć/ ponekad izgovaraju kao standardno /č/, a ponekad kao /ć/.

3) Reinterpretacija opreka. Do ove pojave dolazi kada dvojezični govornik razlikuje foneme drugoga jezika obilježjima koja su u tom sustavu surelevantna ili redundantna, no koja su relevantna u primarnom sustavu. Takvu pojavu imamo primjerice u njemačkome izvornih govornika hrvatskoga koji nizove okluziva u njemačkome razlikuju isključivo na temelju opreke zvučno-bezvučno, ignorirajući opreku napeto-nenapeto.

4) Supstitucija glasova u užem smislu riječi. Ova se pojava odnosi na foneme koji su identično definirani u oba jezika, ali čiji je uobičajeni izgovor različit.

3.2.5. Filipovićev model transfonemizacije

Za potrebe analize fonološke adaptacije anglicizama u hrvatskome (i srpskome) jeziku Filipović (1986: 68-76) je razvio model transfonemizacije:

Transfonemizacija je zamjena fonoloških elemenata jezika davaoca elementima jezika primaoca, a javlja se u toku formiranja fonološkog oblika posuđenice u jeziku primaocu. (Filipović 1986: 69)

Ovisno o tome jesu li posuđenice u jeziku davaocu tvorene izravno prema modelima jezika davaoca ili posredno, prema modelima jezika posrednika, te o vrsti komunikacijskoga kanala (vizualni ili auditivni) Filipović razlikuje ukupno četiri načina glasovne adaptacije: 1. direktni usmeni, 2. direktni pismeni, 3. preko posrednika usmeni i 4. preko posrednika pismeni. Svi ti načini utječu i na fonološki oblik replike.

Jezik posrednik je onaj jezik preko kojega jezik davalac dolazi u dodir s jezikom primaocem. U strogom pojmovnom određenju jezičnoga dodira uvođenje kategorije jezika posrednika logički nije opravdano. Ako je koja riječ posuđena iz jezika posrednika, onda je jezik posrednik stvarni jezik davalac, bez obzira što je model u jeziku posredniku replika modela jezika davaoca. U takvoj interpretaciji hrvatska replika *keks* ne bi bila anglicizmom, nego germanizmom, a *cukor* hungarizmom, a ne germanizmom. Slobodnije pojmovno određenje jezičnoga dodira ipak dopušta kategoriju jezika posrednika, jer se na taj način tematizira širi kontekst jezičnoga posuđivanja. Stoga bi za opis replika nastalih preko jezika posrednika uz uobičajenu informaciju o posredništvu valjalo bi razmisliti i o odgovarajućem nazivku za takve posuđenice. Kao elementi provizorne terminološke opreke mogle bi se uvesti kategorije primarnosti i sekundarnosti: tako bi leksem *keks* bio primarnim germanizmom, ali sekundarnim anglicizmom, a *cukor* primarnim hungarizmom i sekundarnim germanizmom. Osim same konstatacije postojanja jezičnoga posredništva, u Filipovićevoj se teoriji ono prilično oskudno tematizira. Napose nam se čini da je gotovo zanemarena činjenica da su brojni stariji hrvatski anglicizmi primarni germanizmi i u biti sekundarni anglicizmi. Pri

tematiziranju posrednoga posuđivanja, u Filipovićevoj se teoriji uz jezik posrednik navode i “masovni mediji (MM) koji su mnogo efikasniji posrednici od jednog jezika” (1986:50). U takvom određenju posredničkoga posuđivanja ne čini nam se prikladnim pod isti nazivnik svoditi i posredničku ulogu jezičnoga kôda i posredničku ulogu masovnih medija. Dakako da je uloga masovnih medija veoma značajna pri utjecaju na jezični sustav i njegovu porabu, no ona je za sistemskojezični aspekt jezičnoga posuđivanja irelevantna.

Pri oblikovanju fonološke strane posuđenice na temelju izgovora modela u transfonemizaciji se mogu odraziti osobine fonoloških sustava jezika u dodiru, poglavito one u kojima se ta dva sustava razlikuju, npr. broj fonema te njihovo mjesto i način artikulacije. Ako je kao model poslužio njegov ortografski oblik, morf replike sadržavat će foneme koje pojedini grafemi predstavljaju u jeziku primaocu. U tom slučaju riječ je o tvorbi posuđenice prema takozvanom ortografskom izgovoru, tj. o nepoznavanju odnosa između grafema i fonema u jeziku davaocu od strane govornika jezika primaoca. U hrvatskoj jezičnoj porabi takvi su slučajevi česti pri izgovoru stranih imena i naziva: tako je u reklami za pivo marke *Löwenbräu* dvoslov *äu* izgovaran kao [au]. Inače, naziv tog piva u osječkom govornom idiomu glasi *Leven*.

Istražujući transfonemizaciju u dodiru raznih europskih jezika s engleskim, Filipović je utvrdio tri tipa transfonemizacije. Oni se temelje na podjeli fonema jezika davaoca u tri moguće skupine s obzirom na foneme jezika primaoca.

U prvoj su skupini oni fonemi jezika davaoca koji su opisom identični opisu fonema modela, pri čemu su relevantna obilježja za suglasnike mjesto i način tvorbe, a za samoglasnike položaj jezika i oblik usana. Tip transfonemizacije u kojem se takvi fonemi jezika davaoca zamjenjuju odgovarajućim fonemima jezika primaoca naziva se *potpunom transfonemizacijom*.

Drugu skupinu čine fonemi jezika davaoca “koji se zamjenjuju odgovarajućim fonemima jezika primaoca čiji opis samo djelomično odgovara opisu fonema modela” (isto: 72). Za samoglasnike se postulira različitost otvora, ali ne i mjesta tvorbe, a za suglasnike istovjetnost načina i različitost mjesta tvorbe. Doduše, već u poglavlju o primjerima djelomične transfonemizacije Filipović revidira ovo određenje i dopušta varijaciju i u mjestu i u načinu tvorbe (isto: 74). Ovi fonemi sudjeluju u *djelomičnoj ili kompromisnoj transfonemizaciji*.

Treća skupina fonema jezika davaoca sastoji se od onih fonema “koji nemaju čak ni djelomične artikularne⁷ ekvivalente u jeziku davaocu, pa se zamjenjuju posve slobodno, bez ikakva ograničenja u vezi s opisom fonema jezika primaoca” (isto: 72-73). Ova skupina fonema karakteristična je za *slobodnu transfonemizaciju*.

⁷ Umjesto *artikularne* vjerojatno bi trebalo stajati: *artikulacijske*.

3.2.6. Zaključna napomena

U ovome poglavlju prikazali smo najvažnije aspekte glasovne adaptacije posuđenica, među kojima ključnim smatramo odnos između fonološke interferencije i fonološkog oblika replike. Ukratko smo opisali i dva teorijska modela koji se tiču fonološkoga aspekta jezične interferencije i leksičkoga posuđivanja: Weinreichov (1953) i Filipoviće (1986).

Uveli smo i dvije terminološke inovacije: jedna se odnosi na pojam *dijafonskoga para*, a druga na opreku između primarnosti i sekundarnosti s obzirom na ulogu jezika posrednika pri oblikovanju fonološke slike posuđenice. Naime, čini nam se da se kategorija jezika posrednika u hrvatskom kontaktnolingvističkom diskursu stavljala u drugi plan te da se nedovoljno jasno naglašavalo da su određene posuđenice tvorene prema modelima u jeziku posredniku.

Polazeći od načela empirizma, obavili smo preliminarni uvid u fonološku dimenziju germanizama u govorima đurđevačke Podravine i proučili kontrastivnu analizu fonoloških sustava njemačkoga i hrvatskoga jezika (Žepić 1991). Također, uzeli smo u obzir i načela kojima se rukovodio Filipović pri izradi svog modela transfonemizacije. Na osnovu ovih predradnji razvili smo vlastiti model klasifikacije dijafonskih parova koji za polazište uzima razlikovanje između međujezične identifikacije i međujezične analize. Iscrpnom opisu toga modela, njegovoj primjeni na korpusu germanizama i rezultatima dobivenim primjenom toga modela posvećeno je posebno poglavlje.

3.3. Semantička adaptacija

3.3.1. Semantika i istraživanje posuđenica

U sklopu danas već tradicionalne, strukturalističke lingvistike razvijena je istraživačka metoda nazvana *komponencijalnom analizom*. Riječ je o postupku pri kojem se određena jezična pojava raščlanjuje na određeni broj odgovarajućih elementarnih jedinica, koje se same, kao takve, ne mogu dalje raščlaniti. Ova metoda pokazala se uspješna pri analizama fonološke i sintagmatske razine jezika, što je potaknulo strukturaliste da sličnu metodu primijene i na analizu značenja (Žic-Fuchs 1991: 28–64). Tom metodom pokušalo se raščlaniti značenje leksema na njegova najmanja, razlikovna značenjska obilježja, tzv. seme. No, pokušaji da se leksemi prikažu i opišu kao snopovi semantičkih obilježja imali su uspjeha samo u određenim područjima leksika (primjerice pri opisima rodbinskih naziva). Činjenica da mnogi leksemi izmiču opisu s pomoću semantičkih obilježja rezultirala je kritičkim odnosom prema komponencijalnoj analizi značenja. Takvu kritiku sedamdesetih su godina 20. stoljeća iznosili generativisti, a osamdesetih i devedesetih godina kognitivni semantičari. Ovakav, kritičan odnos prema strukturalističkom poimanju značenja rezultirao je posljednjih petnaestak godina istraživanjima u sklopu prototipne semantike. Predstavnici ovoga pristupa značenje pojedinoga leksema ne shvaćaju kao diskretnu kategoriju koja se može raščlaniti na konačan broj jezgrenih značenjskih obilježja, već ga pokušavaju opisati uzimajući istovremeno u obzir

i znanje o jeziku i znanje o svijetu, dajući tako jednaku važnost i sistemskolingvističkim i kognitivnim faktorima (isto, 128).

Bit će da su nedostaci komponencijalne analize bili poznati istraživačima posuđenica, pa je oni ni nisu posebno recipirali i primjenjivali u svojim istraživanjima, nego su se pri opisu odnosa između značenja modela i replike radije držali tradicionalnih leksikoloških, rječničkih definicija pojedinih leksičkih jedinica.

S druge pak strane, ni prototipna semantika kao relativno nov pristup u semantičkim analizama nije recipirana u istraživanju posuđenica. Budućnost će pokazati jesu li razlog tome eventualni deficiti toga pristupa, kao što je bio slučaj s komponencijalnom analizom, ili je pak riječ o činjenici da istraživanje posuđenica danas više nije “u modi”.

3.3.2. Odnos značenja modela i replike

Kao što smo naglasili u prethodnom potpoglavlju, istraživači posuđenica u svojim su se studijama služili klasičnim, rječničkim opisima značenja modela i replike (usp. Carstensen 1964, Filipović 1985: 153-182, Bellmann 1988, Werner 1981).

Opis odnosa značenja modela i replike, tj. semantičke adaptacije modela odnosi se na usporedbu opisa značenja modela i značenja replike. Kako je barem minimalna sličnost plana izraza i plana sadržaja potrebna da bi se uopće dva leksema jezika u dodiru proglasila modelom i replikom, značenja modela i replike nužno su međusobno slična. Doduše, u nekim slučajevima ta sličnost nije vidljiva na prvi pogled, no svakako je utvrdiva. Kad tome ne bi bilo tako, leksemi koji se smatraju modelom i replikom zapravo bi bili pogrešno kategorizirani kao takvi.

Načelno postoje dva moguća odnosa između značenja modela i značenja replike:

1. Značenje replike u velikoj je mjeri slično značenju modela. Ovaj odnos nazivat ćemo *znatnom semantičkom sličnošću*. Naime, značenja dvaju znakova različitih jezičnih sustava po definiciji nikada nisu identična. Stoga u ovome radu koristimo relacijski pojam *sličnosti*, koji podrazumijeva kontinuirani odnos između identiteta i različitosti. Naš pojam *znatne semantičke sličnosti* odgovara Filipovićevoj *nultoj semantičkoj ekstenziji* (1985: 181). Znatna semantička sličnost vrlo je česta vrsta odnosa između značenja replike i značenja modela u slučajevima kada model, primjerice, označava kakav konkretan predmet materijalne kulture, obično u jeziku kakve struke.

2. Značenje replike djelomično je slično značenju modela. Ovaj odnos naziva se *djelomičnom semantičkom sličnošću*. Djelomična semantička sličnost može biti dvojaka: a) značenje replike “uže” je od značenja modela, tj. broj denotata replike manji je od broja denotata modela; b) značenje replike “šire” je od značenja modela, tj. broj denotata replike veći je od broja denotata modela. U prvom slučaju govorimo o *suženju značenja*, a u drugom o *proširenju značenja*. Dakle, suženje i proširenje značenja (Filipović 1985: 161) dvije su

podvrste djelomične semantičke sličnosti. Uz znatnu semantičku sličnost suženje značenja najčešća je vrsta odnosa između značenja modela i značenja replike. Ova pojava motivirana je činjenicom da brojni modeli sadrže više od jednoga značenja, a da je značenje replike u pravilu vezano uz jedno značenje modela.

Suženje i proširenje značenja mogu se odnositi i na broj značenja modela, ali i na suženje i proširenje s obzirom na značenjsko polje, odnosno njegov opseg (Filipović 1985: 165-178). Kombinirajući semantičke odnose suženja i proširenja značenja te kriterije broj značenja i opseg značenjskog polja dobivamo sljedeće četiri vrste odnosa djelomične semantičke sličnosti modela i replike: a) suženje značenja s obzirom na broj značenja modela, tj. značenjskih polja; b) suženje značenja s obzirom na opseg nekoga značenjskoga polja modela; c) proširenje značenja s obzirom na broj značenja modela, tj. značenjskih polja; d) proširenje značenja s obzirom na opseg nekoga značenjskoga polja modela.

I. Znatna semantička sličnost

II. Djelomična semantička sličnost

1. Suženje značenja

A. s obzirom na broj značenjskih polja (b)

B. s obzirom na opseg značenjskog polja (o)

2. Proširenje značenja

A. s obzirom na broj značenjskih polja (B)

B. s obzirom na opseg značenjskog polja (O)

Tablica 4 – Vrste semantičkih odnosa između modela i replika

U našoj analizi germanizama u govorima đurđevečke Podravine semantičkoj adaptaciji kao takvoj nećemo posvetiti posebno poglavlje. Tako je tome iz dva razloga. Prvi je razlog što se semantička adaptacija svake posuđenice temeljito opisuje u *Rječniku modela i posuđenica*. Drugi razlog odnosi se na činjenicu da su podaci iz našega korpusa u skladu s kontaktnolingvističkom zakonitošću prema kojoj su znatna semantička sličnost i suženje značenja najčešće vrste odnosa između značenja modela i značenja replike.